

Obec historiků v pěti desetiletích

Němečtí historikové, které si čím dál častěji bereme za příklad nebo jsou nám jako příklad stále připomínáni, provedli to, čemu říkají *Vergangenheitsbewältigung*. Schvalujeme jim, že se obrátili na své předchůdce, kteří reprezentovali německou historiografii v třicátých letech a za války, a předložili jim obsáhlý katalog jejich slabosti, ústupků a selhání vůči nacismu. Akt, zvaný též *Selbstbereinigung*, dosud probíhá. Je snadné si vypočítat, že je to účtování s minulostí vzdálenou takřka půl století a že je řeč o lidech mrtvých, majících tu a tam svoje pozdní potomky. Ti, kdo jsou voláni k odpovědnosti za svoje koncese zlu, se se svými soudci ani apologety na tomto světě nesetkají. V naší zemi podobné zpytování z různých ohledů neprovádíme, ačkoliv – možná i proto – po čtyřiceti letech je situace naší historie, historiografie a historiků v něčem pozoruhodná. V druhém čísle letošních *Dějin a současnosti* podal pohled na tuto minulost a přítomnost Josef Janáček, pohled jasně osobní. Bude snad proto dovoleno doplnit jej pohledem z jiného místa. Nevšední je to, že se v současném vědeckém provozu setkávají, oslovují nebo ignorují lidé, kteří v různých konstelacích a na různých stranách, při měněných vyznáních víry prodělávali af ke svému prospěchu, nebo z obav o svou existenci několikerou proměnu. Pokud o tom mluvíme, pak jen s rozpaky.

Z historiků, působících před rokem 1948, je dnes činných jen několik jednotlivců. Mnohým z jejich současníků skončila vědecká kariéra zanedlouho. Žije však dost aktivních historiků, kteří své poválečné učitele vystřídali třeba jen tak, že prostě využili příležitosti. Většinou svá studia dokončili nebo celá absolvovali po válce. Chovali možná upřímně, pro mne do konce života nepochopitelné, přesvědčení o správnosti cesty zahájené únorem a o klíči, který podává k poznání všech záhad

marxismus. Byli organizovaní a nesmírně energičtí a cílevědomí. Nejdříve ovládli vedlejší historická pracoviště, potom i univerzity. Pražskou rozhodně důkladněji než brněnskou, kde bylo možno mluvit u učitelů historie o přizpůsobení, nikoli ztotožnění. Noví držitelé pravdy původně vyrůstali a studovali mezi námi. Dobrých a lepších bylo mezi nimi stejně jako mezi studentstvem vůbec, avšak nabídka snadného vzestupu působila, že se k bojovným marxistům hlásili kolegové i z neskrývaného oportunismu. Po únoru odložili masky i opatrnost, vzpomínali na to, co jsme před nimi v minulosti říkali, zasedali ve stranických výborech a organizovali čistky nazývané demokratizací vysokých škol. Intelektuálně imponovali jen někteří. Ještě hlubší zklamání způsobilo tenkrát chování mnoha univerzitních profesorů, jejich přizpůsobení a pokoření. Na Karlově univerzitě byla historie postizena čistkami – aspoň viděno zvenčí – hluboce. V Brně učitelé zaplatili své přežití hlubokým zásahem do povahy a charakteru vlastní práce. Všude však pohasla aureola univerzitního profesora jako morální autority přežívající od dob založení české univerzity. Začaly se ozývat apologie kampanovské politiky, zazněly první výroky o nutnosti záchrany vědy. Vždy se však kryly se záchranou mluvčího, nikdy s tím, že musel sám odejít.

Někteří z vítězné generace historiků, dnes pojmenované jménem dvou mrtvých, Josefa Macka a Františka Grause, stoupali rychle v kariéře a zastiňovali i skryté vyznavače učení všech učení z doby předválečné. Ani společná neuhlířská víra nezabránila už od padesátých let animozitě mezi univerzitní vědou a těmi, kdo vytvořili Historický ústav. V jedné i druhé instituci, jako všude ve školách, muzeích a archivech, byli lidé, kteří tam patřili, a jiní, kteří se udržovali jen za cenu naprosté servilnosti. Bylo zřejmé i to, že dominující

historikové-marxisté nejsou homogenním celkem a že se vedle vládnoucí elity vytváří zatrpklá vrstva málo obdařených příslušníků sekundogenitury, která čekala na svou příležitost až do normalizace. A dočkala se. S tím, jak adaptabilní marxisté přicházeli do rozumu a viděli dál než za Engelsovu Selskou válku, měnili se i lidsky. Protože měli sami talent, nevalila jim existence těch, o jejichž nekonformismu věděli. Při přijímání nových lidí měli, na rozdíl od situace po roce 1969 a 1989, k dispozici slušný rezervoár solidně školených a ideologicky neindoktrinovaných historiků, kteří do té doby přežívali na okraji.

To, co se dalo na univerzitách, by měli vyličit tamější svědkové dob tání. Univerzitní historická pracoviště se stávala uzavřeným světem, kde také mnoho vážily lásky a nelásky mezi lidmi, kde vládly klany vrstevníků, kteří jen neradi mezi sebe vpouštěli příchozí zvenčí. Těžko bylo zabránit dojmům, že v Historickém ústavu zaujímali vůdčí místa lidé schopní vývoje – na rozdíl od leadrů pražské univerzitní historie.

Proto se mi nezdá přesné mluvit o tom, že vítr změn roku 1968 do ústavu doléhal jen zvenčí. Spíš tam bylo jedno ze středisek pohybu, i když někteří naši straničtí kolegové, kteří nás ještě před nedávnem přesvědčovali o tom, že Lenin je geniální spojení teoretika a praktika, náhle objevovali, že předáci slovenské Demokratické strany nebyli agenti gestapa a poté CIA. Bylo v tom nahofklé zadostiučinění. Byli jsme poučováni o pravdách, které byly nemálu z nás běžné už koncem války. Přihlíželi jsme k tomu, jak se k demokracii a k svobodné vědě opravdově hlásili ti, kdo ji před dvaceti lety pomáhali likvidovat. Úleva, že se znovu scházíme v oceňování společných hodnot, nám zabraňovala, abychom vůbec něco připomínali kolegům, kteří nad námi kdysi v prověřkových komisích zasedali. Kdo zažil na vlastní kůži únor na vysokých školách, praktické vyřazení takřka všech absolventů nereformovaného studia a jejich životní osudy, byl vděčen za možnost pracovat na počátku šedesátých let, kdy v ústavu slábl ideologický tlak. Hůře se vyrovnávaly s novou situací nejen ideologické zkameněliny, ale i nestraníci, kteří rok 1948 přečkali bez újmy a byli přesvědčeni o své superioritě a o svém nároku dostat se i na nejvyšší stupně vědecké hierarchie. Natolik jim ale vystrízlivělí muži roku 1948 místo neuvolňovali. Zcela samozřejmě počítali s tím, že jim jejich podíl na reformě zaručuje i nadále vůdčí postavení, a to pro hodnotu jejich práce, nikoliv pro moc, jež za nimi stála. Co bylo, mělo být zapomenuto, demokratické soutěžení mohlo začít, avšak branky vstřelené v prvním kole se měly započítávat. Nikdo nevslovil pochybnosti o tom, zda to, čeho prohlédnuvší historik v minulosti nabyt, mu r. 1968 také patří. Přijímali jsme změny, toleranci, velkorysost, avšak obdivu se otvírači Vaculíkových dolů na pravdu dočkat

nemohli. Za této podivné harmonie vznikly leckdy práce, které snad i přísný soudce někdy v budoucnosti připomene jako kladnou položku bilance.

Otvírání novým nekonformním myšlenkám a konec diskriminace jejich nositelů se zřejmě přičily druhé a třetí garnituře únorových historiků. Rok 1948 je sice vynesl, ale jejich ambice uspokojeny nebyly. Netoužili po konkurenci, po konfrontaci s názory, o jejichž existenci neměli ani tušení. Normalizace jim nabídla nečekanou příležitost zúčtovat s bývalými přáteli, kteří je přerostli a nechali za sebou. Mužstvo třetí ligy ovládlo prostřednictvím příchozího z univerzity Historický ústav. Někteří z něho získali naopak přístup na univerzitu, kam je vedla dávná touha a kam je jejich straničtí přátelé neradi pouštěli. V brněnském prostředí se vztah mezi akademií a univerzitou nikdy tak nevyhrotil. Přeryvy zde nebyly tak hluboké, práce nebyla tak ideologizována a na překonání myšlenkové uzavřenosti nebylo třeba v nejlepších případech čekat až do roku 1968. Že byla decimována i stranická historická pracoviště, je víc než pochopitelné. Jejich kontakty s akademickou a univerzitní historiografií však nebyly soustavné. Konec konců taková zařízení platila za svoje privilegované postavení v minulosti. Upřímně řečeno, osud stranických historiků nás, pokud jsme tam někoho neznali, příliš nedojímal. Měli to, co připravovali pro nás a o čem jsme my, stejně mladí a nezkušení, vždy uvažovali jako o peleši lotrovské. Teprve po roce 1968 se mezi stranickými historiky, kteří prošli osudem lidí z roku 1948, vynořily opravdové vědecké a lidské osobnosti.

Vyhýbám se mluvit příliš dlouze o epoše, která nastala v sedmdesátých letech, aby nevznikl dojem, že úpadek vědy, historiografie i ústavů začal v okamžiku, kdy jsme právě my museli odejít. Ani z nás nikdo neudělal gesto a neodhodil (aby sám odhazoval) klobouk s grácií. Odcházeli jsme postupně tak, jak nám končily krátkodobé smlouvy. Nikdo nezazlíval těm, kdo se stáhli a přečkali bez pohromy až do pozdních osmdesátých let. Kdo nedělal v „krizovém období“ odbojná gesta, nemusel je odvolávat; kdo se však k nim odhodlal, měl uvažovat, vydrží-li v době zkoušek. Je lidské, že i historikové chtěli existovat, psát, že si snad někteří uvědomovali, kolik příležitostí se naskytne při zmenšené konkurenci. Stěží však mohli čekat vděk za další fázi „zachraňování vědy“. De Gaulle mluvil o národech, které při každé katastrofě nejdříve zachraňují nábytek. U nás se to dělá i s vědou. Tak rostl odstup mezi těmi, kdo zůstali, a mezi vypuzenými. Jedni mohli být přesvědčeni, že s jejich odchodem věda padá a že zůstávají jen slabošší diletanti. Druzí si namlouvali, že svou opatrnou a všemu choulostivému se vyhýbající spisbou udržují kontinuitu pravé, čisté vědy.

Je zbožnou lží, že z ústavů byli vylučováni především straníci; pokud ano, pak proto, že tam početně převažovali a jako jediní měli příležitost otevřeně vystupovat. V komplexních hodnoceních bezprostředně po srpnové okupaci se našla spíše slova omluvy pro dočasně pomýlené straníky než pro ty, kteří sem zanášeli bludy buržoazních ideologií. Je však také pravda, že se s kdysi militantními členy strany zacházelo nelítostněji než s opatrnými nestraníky, kteří nikdy ani řádkem, ani slovem nezavadili o to, co bylo v nějaké souvislosti s politikou, ideologií, veřejným životem. Takže jsme se v různých útočištích sešli: ti, kdo byli po dvacet let prověřováni a „dozírání“ s těmi, kdo na ně dozírali a kdo je po roce 1948 z vysokých škol odstraňovali. Porozuměli jsme si a rozumíme si dodnes – při splnění dvou předpokladů. Že tito bývalí likvidátoři anulovali svým odporem proti normalizačnímu systému svůj podíl na roce osmačtyřicátém a že po dalších dvaceti letech nebudou nám, kteří jsme stranu k nalézání pravdy nikdy nepotřebovali, prodávat staré zboží v novém obalu. Ani v roce 1948, ani v roce 1968, ani nyní nejde těm, kdo se neupsalí stranickým programům, o socialismus s lidskou tváří, o demokratický socialismus, o socialistickou demokracii, o autentický marxismus. Jen o uznání platnosti elementárních norem konstituujících demokratickou společnost se vši její přízemností a chaotičností. Po více než dostatečných zkušenostech nemíníme postupovat na konci života znovu zhoubný experiment. To neuvěřitelné, že jsme se někteří mohli ještě vrátit do vědeckého života, potkalo jen velmi málo osob. Nejmladší z nás, s nimiž vidíme věci zhruba stejně, jsou minimálně šedesátníci, ještě spolužáci Jana Zábrany, ne Jaroslava Putíka. Avšak v očích těch, jimž je mezi třiceti a čtyřiceti lety, patříme všichni do jednoho pytle – jak staří členové strany a akčních výborů, tak i vyloučení ze studií při demokratizaci roku 1948. Ti, kteří nemuseli čekat do roku 1968, aby prozřeli, jsou při této generalizaci rovněž osmašedesátníky.

Normalizace však nejen znemožnila, aby marxisté pokračovali ve svém vystřízlivění, ale i zabránila, aby dali vedle sebe vyrůst mladým. Sami měli konec konců mnoho co dohánět, protože až v šedesátých letech s údivem objevovali existenci knih, jejichž myšlenky byly známy dřívějším přemýšlivým maturantům. V normalizaci se vědecký dorost dostal bohužel do péče oněch k novému životu pročitlých reliktvů, strážců stranického grálu, a ti se zadostiučiněním a uklidněním zasedli na místech, odkud je pražské jaro hrozilo vyhnat. Citovat dnes jejich výroky by znamenalo nemluvit dobře o mrtvých a kalit spokojené stáří žijících. V jejich programu bylo především odstranění všech historiků, kteří se zapletli do obrodného procesu. V očích V. Krále byli mrtvou haluzí, kterou je třeba vytnout. Místo ní začala výchova nové generace, izolované od zhoubných

vlivů. Tito mladí přicházeli na vysoké školy většinou z rodin opravdových nebo pokryteckých straníků a těch, kdo měli vlivně známé. Postupně rostli lidsky i odborně, ale v očích opravdových osmašedesátníků byli jen konformisty. Přijali přece normalizační režim (jiný ovšem neznali), našli si místa vedle nových ředitelů a někteří jim prokazovali stejnou devótnost jako jejich předchůdci.

Tito noví lidé, tato třetí vrstva historiků – po vlně demokratizátorů a demokratizovaných z roku 1948 a po vrstvě obětí normalizace – se považovali a považují za obec, která navzdory režimu pěstovala čistou a nezkompromitovanou vědu. Jsou přesvědčení, že si své postavení vydobyli kvalitou práce, o níž nepochybují. Nápadně často čteme a slyšíme o spoustě vynikajících historiků pracujících mezi námi i o neoddiskutovatelném překonání toho, co bylo vykonáno v minulosti. Devětaosmdesátníci se dívají s nevlí na osmašedesátníky, kteří se vrací na svá bývalá místa; osmašedesátníci sice projevují lítost nad obětmi demokratizace, kterou v roce 1948 režírovali, ale pořád jsou si jisti, že až jejich vítězství přivedlo zásadní pokrok české historiografie, a nedůvěřivě se dívají na generaci dnešních čtyřicátníků jako na uchvatitele svých bývalých pozic.

Ať jsou vzájemné pocity jakékoliv, nahromaděním několika generačních vrstev, které neprošly přirozeným cyklem vývoje, nás zatěžuje dodnes. Před poslední vlnou historiků se rýsovala až do roku 1989 neproblematická cesta k funkcím, hodnostem, požitkům. Kdyby se listopad udál o dva tři roky později, nevynofovaly by se už lidské pozůstatky minulých dob a trosečníci z rozkotaných struktur dřívějších fází české (nejen historické) vědy. Ty budou ještě nějakou dobu tarasit rozjezdové dráhy ctižádostivých, budou vyvolávat jejich touhu po době, kdy nastane konečně éra nezátížená reminiscencemi. Nedůvěra poroste do té doby, než z aktivního života zmizí lidé narození ve dvacátých letech. Do té doby budeme žít vedle sebe, snášet se i s vědomím, že jsme se ani my nejstarší, kteří dostali příležitost v šedesátých letech, nerozpakovali převzít místa starších kolegů, kteří byli po roce 1948 vyřazeni navždy. Nezbytným předpokladem k takovému soužití je nebolestinství a zahanbenost jedněch, druhých i třetích. A potom poznání, že velikost či malost díla i člověka nezáleží na tom, co o něm říkají všichni zbrojnoši královi, ani to, co si myslí o sobě on sám.

PhDr. Jaroslav MAREK (nar. 1926), je pracovníkem brněnské pobočky Historického ústavu v Brně a profesorem Masarykovy univerzity. Zabývá se raným novověkem a především dějinami a teorií historiografie. Po roce 1989, kdy se vrátil do vědeckého života, vydal biografii *Jaroslav Goll* (1991) a vzápětí monografii *O historismu a dějepisectví* (1992).